

Afvloeiing van boeren

J. H. R. AUKEMA en A. W. VAN DEN BAN

Afdeling Voorlichtingskunde van de Landbouwhogeschool, Wageningen

Het ziet er helaas naar uit dat een niet onbelangrijk deel van de Nederlandse boeren in de komende jaren er niet in zal slagen als boer een redelijk inkomen te verwerven, zodat zij hun bedrijf moeten beëindigen en een ander beroep moeten kiezen. Sinds 1947 zijn de landarbeiderslonen elke 9 à 10 jaar verdubbeld en wij zien geen reden om aan te nemen dat deze stijging zich niet zal voortzetten. Wel geeft de snelle stijging van de overschotten aan landbouwprodukten reden om te veronderstellen dat in Nederland de prijzen van deze produkten in de komende jaren aanmerkelijk minder zullen stijgen dan in de afgelopen jaren. Als een landarbeider in 1980 zijn werkgever een f 25 000 kost, kunnen we moeilijk verwachten, dat alle boeren er in zullen slagen op hun bedrijf een enigermate vergelijkbaar inkomen te behalen. In het Memorandum van de EEG commissie (Plan Mansholt) wordt dan ook de verwachting uitgesproken, dat het aantal mensen dat in de Gemeenschap in de landbouw werkt, in deze periode met de helft zal verminderen.

Verondersteld kan echter worden dat het voor een boer bijzonder moeilijk is een beslissing te nemen om zijn bedrijf te beëindigen en een ander beroep te kiezen. Als men degenen die op hun landbouwbedrijf geen redelijk inkomen kunnen verdienen, zo goed mogelijk wil helpen bij het nemen en uitvoeren van deze beslissing, zal men een duidelijk inzicht moeten hebben in de aard van de moeilijkheden die zij ondervinden bij het beëindigen van hun bedrijf en de omschakeling naar een ander beroep. Hiertoe kan men onderzoeken welke moeilijkheden diegenen die deze omschakeling al achter de rug hebben, in de praktijk hebben ondervonden. Daarnaast is het ook van belang om na te gaan waarom andere boeren die in vergelijkbare omstandigheden verkeerden, niet hebben besloten de landbouw te verlaten. Op dit gebied is in Nederland tot dusverre merkwaardig weinig onderzoek gedaan.

* Dit artikel is een bewerking van een scriptie over 'Bedrijfsbeëindiging van boeren jonger dan 50 jaar in twee Friese gemeenten', die de eerste auteur heeft geschreven voor zijn ingenieursstudie in sociologie en algemene landhuishoudkunde aan de Landbouwhogeschool. Deze scriptie is voor belangstellenden verkrijgbaar bij de tweede auteur, Ir. J. H. R. Aukema is thans in militaire dienst, A. W. van den Ban is hoogleraar in Voorlichtingskunde aan de Landbouwhogeschool.

Methodie van onderzoek

Om een begin te maken met dit onderzoek is in mei/juni 1968 een enquête uitgevoerd in Achtkarspelen en Smallingerland (de omgeving van Drachten). In dit gebied zijn de eenentwintig personen geënuquêteerd die tussen 1963 en 1967 een bedrijf van minimaal 5 ha hebben opgegeven zonder gebruik te maken van subsidieregelingen en die jonger waren dan 50 jaar. Ter vergelijking is een groep van achttien boeren genomen uit dezelfde leeftijdsklasse, die boer is gebleven op een bedrijf van 5 tot maximaal 10 ha. De afvloeiers hadden, op twee na, ook geen groter bedrijf dan 10 ha.

Uiteraard kan men op grond van een dergelijk beperkt onderzoek in een klein deel van het land geen algemeen geldende conclusies trekken¹. Wel kan dit onderzoek vragen opwerpen, die nader onderzocht dienen te worden of waarover beleidsbeslissingen genomen kunnen worden.

Verschillen tussen afvloeiers en blijvers

In vergelijking met degenen die in de landbouw zijn gebleven, zijn de afvloeiers gemiddeld iets ouder en is een groter deel van hen gehuwd. De gehuwden onder hen hebben gemiddeld 3,5 kind tegen 2,1 bij de blijvers. Van de afvloeiers is een groter percentage lid van een standsorganisatie (geweest). De afvloeiers hebben zelden een groter bedrijf dan hun vader en er zijn onder hen naar verhouding meer pachters en meer zoons van landarbeiders. Bovendien heeft een groter deel van hen, terwijl zij boer waren, een nevenberoep gehad.

Van belang is dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen de afvloeiers en de blijvers in het toekomstperspectief dat zij zien in en buiten de landbouw. Zowel de afvloeiers als de blijvers zijn er van overtuigd dat men over 10 jaar een groter bedrijf dan thans moet hebben om in de landbouw een redelijk inkomen te behalen. De schatting van de afvloeiers over de dan noodzakelijk

¹ Opmerkelijk is overigens dat Everaet bij een onderzoek in België in verschillende opzichten tot dezelfde conclusies kwam als hier worden gerapporteerd. Zie: H. Everaet, De afvloeiing van bedrijfshoofden uit de landbouw. Leuven, Centrum voor landelijk sociologisch onderzoek, 1964.

geachte bedrijfsomvang ligt echter ruim 5 ha hoger dan die van de blijvers. Dit neemt niet weg, dat ook de meeste blijvers zich wel realiseren, dat de kans gering is dat ze er in zullen slagen hun bedrijf voldoende uit te breiden. Van de afvloeiers is niemand van mening dat er in de toekomst niet voldoende werk buiten de landbouw zal zijn, maar van de blijvers verwacht de helft dat dit niet het geval zal zijn.

De beroepsovergang

Als motieven waarom men het landbouwbedrijf heeft opgegeven, noemen de afvloeiers niet alleen een te gering inkomen en een te klein bedrijf, maar ook vrij vaak, dat men door ziekte het boerenwerk niet meer aan kan. Ook heeft men gemerkt, dat een tijdelijke ziekte op een eenmansbedrijf moeilijk is op te vangen. Eveneens vormen de lange werkdagen en het ontbreken van vrije dagen een belangrijk motief. Zowel de grote meerderheid van de afvloeiers (16 wel, 2 niet) als de meeste blijvers (14 wel, 1 niet), erkennen, dat degenen die hun landbouwbedrijf hebben opgegeven er financieel op vooruit zijn gegaan. Wel menen vooral de blijvers, dat de afvloeiers in aanzien zijn gedaald.

Het is opvallend, dat slechts een klein deel van de afvloeiers advies heeft ontvangen over de bedrijfsbeëindiging en over de overgang naar een nieuw beroep. Van deze eenentwintig personen is er slechts door drie advies over bedrijfsbeëindiging gevraagd aan hun dokter en door één aan een goede kennis. Van de blijvers heeft een derde deel wel eens overwogen om hun bedrijf te beëindigen. Slechts één van hen heeft advies gevraagd aan een voorlichter. Daarnaast hebben enkelen er met familieleden en kennissen over gesproken.

Over de keuze van het nieuwe beroep heeft de helft van de afvloeiers op de een of andere wijze advies ontvangen, nl. van kennissen en familie-

Tabel 1 Rangorde van de aantrekkelijkheid van en geschiktheid voor enkele beroepen. (1 is het meest aantrekkelijke, resp. het meest geschikte beroep)

	Aantrekkelijkheid		Geschiktheid	
	Afvloeiers	Blijvers	Afvloeiers	Blijvers
Boer van 15 ha	1	1		
Bouwwakarbeider	2	2	2	4
Gemeentearbeider	3	3	4	2
Postbode	4	6	3	3
Vertegenwoordiger	5	4	5	5
Landarbeider	6	5	1	1
Politieagent	7	7	7	7
Fabrieksarbeider	8	8	6	6

leden (7 ×), van het arbeidsbureau (4 ×) en van een vakbondsfunctionaris (1 ×). Men gaat dikwijls naar het arbeidsbureau nadat er enkele mislukte pogingen zijn gedaan om werk te vinden en nadat men van een ander advies heeft gehad om hier eens te gaan praten. Maar één van de afvloeiers is omgeschoold voor zijn nieuwe beroep. Acht van de twintig afvloeiers die werk zochten, vonden het gemakkelijk om een nieuw beroep te vinden. Van de ex-boeren is tweederde nog werkzaam in zijn eerste werkkring. Zeven personen hebben een periode van tijdelijke werkloosheid doorgemaakt.

Van de eenentwintig ex-boeren zeggen er elf, dat zij hun huidige werk met plezier doen; acht vinden, dat dit wel gaat, terwijl de overige twee op het moment van het onderzoek geen werk hadden. Als aantrekkelijke kanten van het nieuwe werk noemen de afvloeiers: korte werktijden en vakantie (10 ×), afwisselend werk (9 ×), licht werk (6 ×), goede verdiensten en sociale voorzieningen (4 ×). Men krijgt de indruk, dat veel boeren de lange werktijden niet als een groot bezwaar ervaren, maar dat zij, nadat zij aan het andere werk gewend zijn, de meerdere vrije tijd leren waarderen.

Aan de respondenten is gevraagd hoe aantrekkelijk zij verschillende beroepen vinden en welk percentage van de boeren zij voor de verschillende beroepen geschikt achten. Dit leverde het resultaat vermeld in tabel 1 op. Hoewel er bij de voorlichting over de afvloeiing uit de landbouw zeer veel gesproken wordt over afvloeiing naar de industrie, blijkt dat de geënquêteerde boeren de afvloeiing naar de industrie bijzonder onaantrekkelijk voorkomt. Ook achten ze zichzelf voor fabrieksarbeid weinig geschikt. Van de eenentwintig afgevloeiden zijn er dan ook slechts vijf in de fabriek terecht gekomen, waarvan twee als magazijnmeester. De beroepen waarin de anderen terecht zijn gekomen, variëren zeer sterk, maar zij liggen voor ruim de helft in de dienstverlenende sector. Vermoedelijk komt dit mede doordat de werkgelegenheid in deze sector het snelst toeneemt.

Een gevolg van de bedrijfsbeëindiging is meestal dat men gaat verhuizen. Slechts drie van de eenentwintig afvloeiers zijn van plan op de boerderij te blijven wonen. Wel blijft men gewoonlijk in dezelfde streek. Slechts één persoon heeft zich buiten de beide onderzochte gemeenten gevestigd.

Gedachten over bevordering van de afvloeiing uit de landbouw

Een bevordering van de afvloeiing uit de landbouw lijkt gewenst. Voor veel boeren lijken er

immers binnen de landbouw weinig mogelijkheden te bestaan om een inkomen te verwerven, waarmee zij tevreden zijn. Als een deel van hen een ander beroep zou kiezen, zouden er voor de blijvers mogelijkheden komen om hun bedrijf te vergroten zonder een stijging van de landbouwproductie te moeten veroorzaken.

Dit onderzoek geeft de indruk, dat degenen die de landbouw hebben verlaten en een nieuw beroep hebben gekozen, in het algemeen blij zijn, dat zij deze stap hebben gezet. Anderzijds is er ook een groot aantal kleine boeren, dat deze stap nog niet durft te zetten. Zij maken zich zorgen of zij in een ander beroep wel kunnen aarden, of zij wel blijvend werk kunnen vinden en of zij hierdoor niet te sterk in hun omgeving in aanzien zullen dalen. Ook hebben zij vermoedelijk een te optimistisch beeld van de mogelijkheden in de landbouw. Velen van hen stellen hierdoor de beroepsverandering uit, tot zij zó oud zijn, dat ze niet meer van beroep kunnen veranderen.

Bij de oplossing van deze problemen kan de voorlichting een nuttig hulpmiddel zijn. Als deze voorlichting er echter op gericht is om zoveel mogelijk boeren uit de landbouw te laten verdwijnen, zal zij vermoedelijk weinig effect hebben. De voorlichters zullen in dit geval het vertrouwen van de boeren moeilijk kunnen winnen. Dit kan wel als de voorlichting er op gericht is de boeren zelf de keuze te laten maken die hun de grootste bevrediging geeft. Het is heel goed denkbaar, dat een boer weloverwogen beslist om boer te blijven i.p.v. een ander beroep te kiezen waar hij f 2000 per jaar meer verdient. Factoren als eigen baas zijn, werken in de vrije natuur e.d. kunnen hem dit bedrag waard zijn.

In het algemeen is het voor een voorlichter verstandig om te beginnen met de problemen, die de boeren zelf als belangrijk aanvoelen. Vele kleine boeren zoeken naar mogelijkheden om hun bedrijf te vergroten. Zo kan men zich indenken, dat een voorlichter de mogelijkheden met hen bespreekt welke er bestaan om hun bedrijf te vergroten, met inbegrip van de investeringen welke hiervoor nodig zijn plus de daaraan verbonden risico's. Op het gebied van bedrijfsvergroting zijn de rijksvoorlichters gewoonlijk het meest deskundig. Niet zelden zal uit een dergelijk gesprek blijken, dat er grotere investeringen nodig zijn dan de boer dacht en dat er bovendien in de toekomst nog weer nieuwe investeringen nodig zijn, wil men boer blijven met een redelijk inkomen.

Met de boeren die er aan twifelen of het wel verstandig is dergelijke investeringen te doen, zou men eens kunnen gaan praten over de mogelijke gevolgen van overgang van beroep voor hen zelf en voor hun gezin. Deze voorlichting zou misschien het beste door voorlichters van de stands-

organisaties gegeven kunnen worden met behulp van groepsdiscussies, waaraan ook personen meedoen die al uit de landbouw zijn vertrokken. Hierop aansluitend zou men, in overleg met het Arbeidsbureau, kunnen bespreken welke mogelijkheden er zijn om ander werk te vinden en hoe zich hiervoor te scholen.

Een dergelijke voorlichting vraagt een goed samenspel tussen rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, de voorlichtingsdiensten van de standsorganisaties en de arbeidsbureaux. Lang niet overal in ons land bestaat er op dit ogenblik een dergelijk samenspel.

Een moeilijkheid bij de voorlichting over de afvloeiing is, dat de voorlichtingsdiensten zich hiervoor ten dele moeten richten op personen, met wie zij tot dusver nog maar weinig contact hebben gehad.

Ook op andere wijze zou men de bedrijfsbeëindiging kunnen begeleiden. Voor een boer die zijn bedrijf heeft opgegeven om ander werk te kunnen aannemen, is het bijzonder moeilijk om weer boer te worden, als het andere werk niet blijkt te bevallen. Daar hij van te voren moeilijk kan weten of het andere werk hem al dan niet zal bevallen, is het voor hem een zeer riskante en daarom zeer moeilijke beslissing zijn bedrijf op te geven. Deze moeilijkheid zou opgeheven kunnen worden als hij eerst op proef elders kon werken, terwijl een soort bedrijfsverzorgingsdienst zijn bedrijf in die tijd voortzette. Dit kost natuurlijk enig overheids-geld. De mogelijkheid bestaat, dat sommige boeren minder moeite zullen doen om door de eerste moeilijkheden in hun nieuwe werk heen te bijten, als ze weten, dat deze bedrijfsverzorgingsdienst de mogelijkheid voor hen openhoudt de weg terug te gaan. De aanpassingsmoeilijkheden zou men misschien kunnen vergemakkelijken door gesprekken met andere afvloeiërs te stimuleren.

Slotbeschouwing

Een van de moeilijkste problemen, waar veel boeren in de komende jaren waarschijnlijk voor komen te staan, is de beslissing over de beëindiging van hun bedrijf en de overgang naar een ander beroep. Bij de oplossing van deze problemen zouden de voorlichtingsdiensten een zeer waardevolle rol kunnen spelen. Hiervoor is het noodzakelijk, dat deze diensten hun aandacht bewust op dit belangrijke vraagstuk richten en onderling goed samenwerken.

Bovendien is onderzoek noodzakelijk naar de redenen waarom boeren hun bedrijf al dan niet beëindigen, naar de wijze waarop zij overgaan naar een ander beroep en naar de moeilijkheden die zich hierbij voordoen. Zonder dergelijke informatie kunnen de voorlichters bezwaarlijk aangeven hoe

moeilijkheden bij vertrek uit de landbouw voorkomen of overwonnen kunnen worden.

Bij volgend onderzoek zou men niet alleen de vragen kunnen stellen, die in dit onderzoek hebben gefunctioneerd. Men kan daarnaast ook aandacht schenken aan regionale verschillen in de motieven om al dan niet de landbouw te verlaten, alsmede aan verschillen in het afvloeiingsproces.

De aandacht die de voorlichtingsdiensten aan deze afvloeiing geven, de werkgelegenheid ter plaatse en de gemiddelde gezinsgrootte zouden bijv. andere gedragspatronen kunnen veroorzaken. Het sociale prestige dat een boer zichzelf toekent, kan ook veel invloed hebben op het afvloeiingsproces en met name op de keuze van het nieuwe beroep.

Evaluatie van de Nederlandse ontwikkelingshulp (slot)

Het evaluatierapport van de Nederlandse ontwikkelingshulp kan en mag niet als een eindpunt van evaluatie worden beschouwd. Daarvoor is de analyse te belangwekkend. Hoewel de methodiek van evaluatie nog gebrekkig ontwikkeld is, zijn in het rapport op verschillende plaatsen toch beemoedigende aanzetten voor verfijning van het onderzoek in de toekomst te vinden. Bovendien kan slechts een permanente evaluatie, in welke organisatievorm dan ook, een zich sterk ontwikkelend onderdeel van het beleid als de ontwikkelingshulp voldoende begeleiden. Om deze evaluatie levendig te houden zal de werkgroep haar

ervaringen met het evaluatieproces grondig dienen te inventariseren en wereldkundig te maken, zoals zij ook op de resultaten van het onderzoek zal moeten blijven attenderen. Ook het parlement, de politieke partijen, actie-groepen voor ontwikkelingsamenwerking e.d. kunnen de aandacht op het rapport levendig houden. Slechts op deze wijze kan voorkomen worden, dat een in twee opzichten kostbaar rapport geruisloos in de laden verdwijnt.

De geïnteresseerde lezer zij ook verwezen naar het laatste nummer van de *Internationale Spectator*⁴, waarin verschillende medewerkers aan het onderzoek een overzicht van de resultaten in beknopte artikelen hebben weergegeven.

B. E. J. C. Lekanne dit Deprez

⁴ *Internationale Spectator, Tijdschrift voor Internationale Politiek* 23 (1969) (nr. 11, 8 juni).

BOEKBESPREKING

Woordenboeken

633.1:03

Kallós, T. & Bregonje, J. G.: *Six languages grain-dictionary*. f 80,-. Eurim-pex S.A., Rotterdam (z.j.).

Meertalige woordenboeken vragen een voorzichtiger gebruik dan één- of tweetalige. De inhoudelijke betekenis van de begrippen komt bij meertalige boeken minder goed tot uiting: bijv. aard-appels zijn in het Engels een soort vegetable, maar in het Nederlands geen soort groente; wortels zijn in beide talen een soort vegetable of groente, maar in het Nederlands is er geen tegenhanger voor het Engelse 'greens'. De samensteller, Dr T. Kallós (vermoedelijk van Hongaarse afkomst), Directeur van de Centrale Graanfactorij N.V. te Rotterdam, heeft duidelijk een grote kennis van de graanhandel en de westerse talen, zoals Engels, Frans, Duits, Nederlands, Italiaans en Spaans. Hij heeft het boek in negen hoofdstukken volgens onderwerp inge-

deeld, te weten: waren, landbouw, markt, betaling, zeetransport, verzekering, gewichts- en kwaliteitscontrole, rechtspleging en algemene uitdrukkingen. Dit laatste stuk gaat niet over algemene Engelse uitdrukkingen, maar over *andere* uitdrukkingen die in de handel gebruikt worden, bijv. boeken, knelpunt, breuk, brouwerij, makelaar, courtage, zakenman. De titel is dus ruimer dan de inhoud: zestalig graanhandelwoordenboek zou een juistere aanduiding zijn geweest. Het is misschien onredelijk dit boek te diepgaand te beoordelen als men zich van het algemene gevaar van meertalige woordenboeken bewust is en de beperkingen, die de auteur zich gesteld heeft, kent. Hij stelt: 'We have tried to limit ourselves to the words factually used by the grain-trade and other closely related branches of trade and industry... this dictionary does not aim to be scientific. Many times, instead of giving the 'official' translations we held ourselves to the less precise use of the trade... We are aware that this dictionary is not complete and... is liable to errors.' Niettemin is het opvallend dat bijv. onder waren wel gesproken wordt over voedermenging maar niet over meng-

voeder. In de lijst op bladz. 9—10 over dierlijke veevoerders ('feedstuffs of animal origin' niet 'animal feedingstuffs') komt 'offal' (vleesafval) niet voor. Afval is op blz. 41 (waste, refuse, waste materials) en op blz. 42 (milling offal, grain offal) opgenomen, maar 'offal' als zodanig ontbreekt.

In het Engels worden koppeltekens en het aan elkaar schrijven soms verward gebruikt: cocoa-shells en sugar-beet-pulp kunnen beter als twee woorden worden geschreven, terwijl het op genomen fish-meal en meat-meal meestal aan elkaar worden geschreven. Voorts gebruikt men in het Engels meestal niet zulke lange woorden als de auteur heeft gedaan. Buckwheatmeal en rapeseedscreenings schrijve men liever als buckwheat meal en als rapeseed screenings. Meestal is de spelling Brits, bijv. plough en niet plow. Capokseed (blz. 12) is kapok in U.K. en V.S.A. Voorts soy-bean oil is in Brittanië soya bean oil en in Amerika soybean oil. Voor zover het Engels betreft merken wij op dat het boek van belang is voor handelsmensen, economen en technologiën, maar voor werkers in de zaadcontrole en zaadteelt is het te oppervlakkig. De prijs is wel hoog.

J. C. Rigg